

DOI 10.26886/2520-7474.4(48)2021.3

UDC: 2-23

**APOCALYPTIC SYMBOLS OF THE BOOK OF REVELATION
IN THE INTERPRETATION OF TERTULLIAN**

Bohdan Kuryliak, PhD student in Theology

<https://orcid.org/0000-0002-9947-8850>

e-mail: b.kuryliak@gmail.com

The National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

The article examines the interpretation of the Book of Revelation by the western theologian Tertullian. The specifics of the interpretation of the symbols of the Book of Revelation and theological concepts of the latin exegete are highlighted. The hermeneutic principles of interpretation of the biblical apocalyptic and Tertullian's view on the fulfillment of prophecies are studied. It is established that Tertullian used a tropological and allegorical method of interpretation. In the first place Tertullian put the spiritual and moral meaning of the biblical text. The importance of the Old Testament texts in the interpretation of the Book of Revelation is pointed out and the shortcomings of excessive allegory. Prospective for further research is clarify the influence of Tertullian's eschatological views on the work of later theologians.

Key words: Revelation, Apocalypse, hermeneutics, Tertullian, prophecy, exegesis, apocalyptic literature, eschatology.

аспірант богослов'я, Б. Куриляк, Апокаліптичні символи книги Об'явлення в інтерпретації Тертуліана/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ.

Стаття присвячена аналізу інтерпретації книги Об'явлення, яка здійснена західним теологом Тертуліаном. Висвітлено специфіку тлумачення символів книги Одкровення та богословські концепції

латинського екзегета. Досліджено герменевтичні принципи трактування біблійної апокаліптики та погляд Тертуліана на виконання пророцтв. Встановлено, що Тертуліан використовував тропологічний та алегоричний метод інтерпретації. На перше місце Тертуліан ставив духовне і моральне значення біблійного тексту. Звернено увагу на важливість текстів Старого Завіту при інтерпретації книги Об'явлення та вказано на недоліки надмірної алегоризації. Перспективним для майбутнього продовження дослідження вбачається з'ясування впливу есхатологічних поглядів Тертуліана на праці пізніших богословів.

Ключові слова: Об'явлення, Апокаліпсис, герменевтика, Тертуліан, пророцтво, екзегеза, апокаліптична література, есхатологія.

Постановка проблеми. Книга Об'явлення Іоанна Богослова є останньою книгою в Новому Завіті та містить унікальні символи, написані за допомогою апокаліптичного стилю. Хоча суперечки щодо її канонічності та апостольського походження виникали в ранній церкві, проте книга привернула увагу багатьох християн, починаючи від часу її написання. Отці церкви використовували певні уривки Апокаліпсису для захисту свого вчення та знаходили в ній підтримку серед труднощів та проблем, з якими вони стикнулись [16;26]. Серед видатних ранньохристиянських письменників та теологів, почесне місце посідає Тертуліан (155-220), який був блискучим ритором та вніс значний вклад в християнську есхатологію [13, с. 48]. Важливість біблійних коментарів Тертуліана для християнської традиції та відсутність вітчизняних досліджень його герменевтики актуалізує аналіз тлумачення Апокаліпсису латинського екзегета.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки Тертуліан – це значна постать в ранньому християнстві, існує багато досліджень його життя та праць. Тімоті Девід Барнс в 1971 році опублікував в Кембриджі працю «Тертуліан: Історико-літературне дослідження» [12]. Автор представляє свідчення інших християн про Тертуліана та критично їх аналізує. Барнс висвітлює «передумови життя і діяльності Тертуліана за допомогою нарисів про християнство в Африці» [18], досліджує відносини між християнами та гностицизмом, монтанізмом і ретельно аналізує ступінь ерудиції Тертуліана [17]. В 1997 році в Кембриджі була опублікована Еріком Осборном інша робота «Тертуліан: Перший богослов Заходу» [19], в якій він детально аналізує його теологічні розробки. В 2007 році вийшла докторська дисертація Девіда Уілвайта «Тертуліан Африканець: Антропологічне читання контексту та ідентичності Тертуліана» [28], в якій розглянуто життя Тертуліана в контексті соціальних, етнічних та культурних реалій того часу [14]. Герменевтичні принципи тлумачення Святого Письма, які використовував Тертуліан, висвітлені в основному в підручниках та дослідженнях ранньохристиянської екзегези. В 1984 році була видана праця «Біблійна інтерпретація в ранній церкві», в якій коротко охарактеризовано методологію Тертуліана [15]. В 2011 році в Україні був опублікований підручник відомого богослова Ентоні Тісельтона – «Герменевтика», в якому автор висвітлює екзегетичні методи Тертуліана [10].

Виокремлення раніше нерозв'язаної проблеми. Варто зазначити, що згадані дослідники спадку Тертуліана зосереджуються на історичному фоні, біографічних відомостях про отця церкви та його теології. Хоча богослови досліджували герменевтичні принципи Тертуліана, проте не зосереджували свою увагу на його тлумаченні окремих книг Нового Завіту. Тому відсутність критичного аналізу

герменевтичних методів тлумачення книги Об'явлення Тертуліаном, зумовлює необхідність їхнього вивчення. Через те ми розкриємо характерні риси інтерпретації апокаліптичних символів книги Одкровення, а також проаналізуємо герменевтичні принципи тлумачення латинського екзегета.

Формулювання мети та постановка завдання. Мета статті – здійснити комплексний аналіз інтерпретації біблійної книги Апокаліпсис Тертуліана. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: а) висвітлити трактування окремих видінь книги Об'явлення екзегета Тертуліана; б) проаналізувати герменевтичні принципи коментатора; в) дослідити теологічні ідеї латинського богослова.

Виклад основного матеріалу. Тертуліан насамперед використовував книгу Об'явлення для духовних та моральних повчань [26, с. 1]. Для нього було важливим підкреслювати необхідність освячення християнина та боротьбу з гріхом. Тому тропологічний (моральний) метод є найпопулярнішим в інтерпретації книги Апокаліпсис. Тертуліан вчив, що недотримання закону – це «глибини сатанинські» (Об. 2:24), від яких Господь звільняє Своїх дітей. Відповідно християни повинні розуміти глибоке і духовне значення порушення Божих заповідей [23, с. 62]. Він звертає увагу своїх читачів на те, що порушення закону може бути не тільки буквальним, тобто через конкретні дії, але і в думках можна порушити Божу волю поглянувши на жінку з гріховним бажанням [23, с. 62].

Тертуліан закликає християн бути вірними Богові і тоді вони зможуть отримати вічне життя, оскільки Ісус Христос пообіцяв: «Я тобі дам вінця життя!» (Об. 2:10) [25, с. 266]. Потрібно боротись до кінця, і тому Тертуліан посилається ще на декілька біблійних текстів з Апокаліпсису. Він пише, що «ангел перемоги також прямуючи на білому коні, йде на перемогу, отримує корону (Об. 6:2), а іншого прикрашає

веселка, яка у своїх прекрасних кольорах схожа на небесний луг (Об. 10:1)» [25, с. 266]. Тертуліан зазначає, що старійшини також сидять із золотими вінками на головах, а Ісус Христос має золоту корону (Об. 4:4; 14:14) [25, с. 266,267]. Оскільки така краса була відкрита у видінні, то реальність буде набагато кращою і тому не потрібно для жінок прикрашати себе тут, адже їх чекає набагато краща перспектива. Тертуліан стверджує, що «Христос Ісус вчинив нас царями для Бога та Його Отця (Об. 1:6) так навіщо потрібно возитися з квіткою, якій судилося померти? Твоя квітка – це квітка з кореня Єссея, на якій спочила благодать божественного Духа у всій повноті...» [25, с. 267].

Тертуліан сповідував високі моральні стандарти в зовнішньому вигляді християн. Він закликав віруючих жінок до скромності і підкреслював важливість різниці між одягом християн і світських людей, оскільки «навіть Святе Письмо говорить про те, що показні привабливості форми незмінно поєднані з тілесною проституцією» [22, с. 24]. Він приводить образ великого міста Вавилону з книги Апокаліпсису (Об. 17), яке панує над семи горами та багатьма водами і заслужило назви блудниці. Латинський теолог ставить запитання про те, «який ж одяг є інструментальним засобом її порівняння з цим терміном? Вона сидить безумовно і одягнена “в порфіру й кармазин, і приоздоблена золотом і дорогоцінним камінням та перлами” (Об. 17:4)» [22, с. 24]. За допомогою одягу можна визначити, що жінка є блудницею, тому такий одяг є прокляттям [22, с. 24].

Тертуліан звертається до книги Об'явлення в контексті мучеництва і посилається на декілька уривків [23, с. 646]. Він заявляє, що як люди віддають своє життя за друзів, то наскільки більше християни не повинні боятись віддавати своє життя за Господа. «Бо дійсно Дух послав наказ ангелу церкви в Смірні: “Не бійся того, що маєш страждати! Ось диявол вкидатиме декого з вас до в'язниць, щоб вас

випробувати. І будете мати біду десять день. Будь вірний до смерти, і Я тобі дам вінця життя!» (Об. 2:10)» [23, с. 646]. Латинський богослов згадує послання до Пергаму, в якому розповідається про вірного свідка Антипу, що постраждав за Ісуса Христа в місті, де живе сатана (Об. 2:12,13). Крім того Тертуліан пише про послання до церкви у Філадельфії, в якому Ісус обіцяє зберегти вірних Йому «від години випробовування» (Об. 3:10) [23, с. 646]. Тертуліан у своїй праці «Про заохочення цнотливості» захищає ідею про те, що можна одружуватись тільки один раз в житті [8, с. 362,363]. Він приводить тексти із Святого Письма та спростовує аргументи уявних опонентів. Хоча деякі заповіді стосувались тільки священиків, проте в епоху Нового Завіту сказано, що Ісус «вчинив нас царями, священиками Богові й Отцеві Своєму» (Об. 1:6) [8, с. 363].

Щоб надихнути своїх читачів, латинський письменник також згадує обіцянки Господні для переможців, які отримають доступ до дерева життя, звільнення від другої смерті, приховану манну з каменем сяючої білизни, нове ім'я, яскравість ранкової зірки, правління залізним жезлом, білий одяг, стовп в храмі Божому з іменем Бога та небесного Єрусалиму та можливість сидіти з Ісусом на Його престолі [23, с. 646]. Тертуліан зазначає, що душі мучеників відпочивають під жертвником (Об. 6:9) чекаючи помсти Божої на їхніх ворогів [23, с. 646]. Латинський теолог зауважує, що «ще раз відкриваються незліченні натовпи, одягнені в білі кольори і відзначені пальмами перемоги, святкуючи безперечний тріумф над антихристом, оскільки один із старійшин каже: “це ті, що прийшли від великого горя, і випрали одіж свою, та вибілили її в крові Агнця...” (Об. 7:14)» [23, с. 646]. Тертуліан стверджує, що людську нечистоту Бог замінює на сліпучу білість. Латинський теолог згадує великий Вавилон, який став п'яним від крові святих (Об. 17:6), що свідчить про те, що повинні бути мученики, які проливають цю кров

[23, с. 646]. Але мучеництва не потрібно боятись, тому що тоді чекає таких людей жахлива участь: «а лякливим... їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою, а це друга смерть!» (Об. 21:8). «Таким чином, страх, який, як висловлено у його посланні, виганяє любов, має покарання» [23, с. 646].

Розглянуті приклади інтерпретації книги Об'явлення Тертуліаном доводять, що латинський екзегет шукав в першу чергу в біблійному тексті духовну підтримку та моральний стандарт для життя послідовників Ісуса Христа. Сучасні дослідники погоджуються із тезою, що книга Апокаліпсис була написана із ціллю «допомогти християнам першого століття Римської провінції Асія в їх стані і проблемах» [7, с. 13]. Православний теолог Микола Орлов стверджує, що «Апокаліпсис має на увазі дати християнам керівництво для досягнення ними їх релігійного спасіння» [6, с. 14]. З самого початку в книзі Об'явлення підкреслено важливість практичного застосування розкритих істин: «блаженний, хто читає, і ті, хто слухає слова пророцтва та додержує написане в ньому, час бо близький!» (Об. 1:3). Грегорі Біл, відомий дослідник апокаліптичної літератури наголошує, що «вістка книги Об'явлення не призначена стати їжею для різноманітних інтелектуальних спекуляцій, вона містить цілий ряд повелінь, які напряду торкаються життя читачів... головна ціль книги – моральна настанова...» [2, с. 39]. Обітниці переможцям і славний опис перемоги Бога над силами зла, в тому числі і земними царствами, які переслідували християн в усі століття надихав віруючих бути вірними до смерті, надіючись на «вінець життя» (Об. 2:10).

Для Тертуліана книга Об'явлення містить докази божественності Сина Божого. Тертуліан тлумачить Псалом 45 христологічно, і для підтвердження свого алегоричного тлумачення посилається на вірш з книги Одкровення. Він пише, що і «апостол Іоанн в Об'явленні описує

меч, який виходить із уст Божих, меч двосічний, гострий (Об. 1:16; 2:12; 19:21), під яким потрібно розуміти божественне слово, двосічне завдяки двом Завітам Закону і Євангелія, загострене мудрістю...» [9, с. 222]. У своєму творі «проти Праксія», Тертуліан захищає божественну природу Ісуса Христа і вважає, що до Сина Божого можна відносити всі імена, які були використані по відношенню Отця [23, с. 613]. Зі слів Тертуліана стає зрозуміло, що деякі тексти з Об'явленні використовувались єретиками для захисту своїх поглядів. Зокрема, Тертуліан пише: «нехай це буде моєю негайною відповіддю на аргумент, який вони наводять із Одкровення Іоанна: “Бог, Той, Хто є, і Хто був, і Хто має прийти, Вседержитель!” (Об. 1:8) і з усіх інших уривків, які на їхню думку, роблять позначення Всемогутнього Бога непридатним для Сина. Немовби насправді Той, хто має прийти, не був всемогутнім; тоді як навіть Син Всемогутнього є настільки ж всемогутнім, як Син Божий є Богом» [23, с. 613].

Використання книги Об'явлення для захисту божественності Ісуса Христа та вчення про Трійцю на нашу думку є доцільним, оскільки в ній неодноразово підкреслюється рівність Трьох Осіб Божества. Вудро Уайден зазначає, що «тринітарний характер Бога Апокаліпсису відразу представлений у вступі до книги: в Об. 1:4-6 сказано, що ціле видіння “від Того, Хто є, Хто був і Хто має прийти; і від семи духів, що перед престолом Його, та від Ісуса Христа”» [27, с. 248]. В цих віршах недвозначно говориться, що «благодать та мир» (Об. 1:4) походять від Отця, Святого Духа та Ісуса Христа, що вказує не тільки на особистісні якості але і на їхню рівність. В кінці свого аналізу книги Апокаліпсис, Едвін Рейнольд приходять до висновку, що в багатьох уривках до Трьох Осіб Божества «використовуються різні імена, титули та позначення, а текст описує різні види діяльності, якими Вони займаються. Ці імена, титули та позначення, подані у тісному

взаємозв'язку між собою, разом із їх доповнюючими функціями, демонструють фундаментальну онтологічну рівність, яка існує між трьома Особами Божества» [21, с. 71].

Варто зазначити, що Тертуліан іноді пов'язує образи книги Одкровення із історичними та культурними традиціями греко-римського світу. Зокрема, він пише, що політичні лідери носять вінки і це є традицією в Афінах і Римі [25, с. 261]. Він протиставляє ці традиції із небесними духовними реаліями і стверджує, що віруючі належать Церкві та Ісусу Христу. Потім він зазначає, що «згідно Одкровення Іоанна, нас застережено не тільки вийти з місця перебування – Вавилону (Об. 18:4), але тим більше залишити його помпезність» [25, с. 261]. Християни для Тертуліана є лише пілігримами в цьому світі, оскільки їх чекає Новий Єрусалим [25, с. 261].

Метод тлумачення книги Об'явлення через призму греко-римського світу набув популярності в сучасному богослов'ї. В серії коментарів «Word Biblical Commentary», були опубліковані в 1997-1998 роках три томи на книгу Об'явлення, написані Девідом Аун. В огляді цих книг, Джон Паулін зазначає, що вони заповнюють «величезну прогалину в недавньому дослідженні книги Об'явлення. Зокрема, Оун надає безліч детальної інформації про греко-римське середовище Апокаліпсису, область, яка останніми роками була відносно занедбаною» [20, с. 286]. Ранко Стефанович стверджує, що «хоча матеріал, використаний для опису видінь, майже повністю взятий зі Старого Завіту, він перенесений в місце, час і оточення безпосереднього читача. Мова часто наповнена сучасними йому греко-римськими звичаями і мотивами» [7, с. 26]. Тому знання звичаїв греко-римського світу дійсно може допомогти краще зрозуміти окремі образи та символи книги Об'явлення.

Тертуліан використовує окремі уривки з книги Апокаліпсис для розкриття вчення про природу людини та есхатологічні події. Зокрема,

він захищає тілесність душі та стверджує, що вона може бути невидимою для плоті, але видимою для духа. Як приклад, латинський теолог приводить «святого Іоанна, який будучи “у душі” (Об. 1:10) бачив “душі побитих за слово Боже” (Об. 6:9)» [24, с. 195,196]. Також Тертуліан вважає, що потрапити у рай відразу після смерті достойні тільки мученики. Інакше, коли всі християни попадають в рай, то чому, запитує латинський теолог, «в райському регіоні, який був відкритий у душі святому Іоанну “під віттарем” (Об. 6:9) немає інших душ, крім мучеників?» [24, с. 299].

Тертуліан у своєму творі «про воскресіння плоті» декілька разів посилається на уривки книги Об'явлення. Він пише про душі мучеників, які знаходяться під жертвником та закликають Бога помститись за їхню кров (Об. 6:9-11), проте мусять терпіти доки на світ не будуть вилиті сім чаш гніву Божого (Об. 16) [23, с. 563]. Також має виконатись пророцтво про розпусне місто Вавилон, на яке повстануть десять царів (Об. 18) і знищать його. Крім того, звір-антихрист зі своїм лжепророком має почати боротьбу з Христовою церквою (Об. 13), диявол тимчасово буде замкнений у безодні (Об. 20:2), відбудеться перше воскресіння та після вкинення диявола у вогонь «буде проголошений згідно книг, суд загального воскресіння» (Об. 20) [23, с. 563]. Ці всі тексти на думку Тертуліана розкривають порядок останніх подій. Латинський богослов тлумачить перше воскресіння як духовне покаяння, а друге воскресіння – це тілесне оживлення з мертвих в кінці часу [23, с. 563]. Він робить висновок, що «нам більше підходить навіть захищати духовне воскресіння з прийняттям віри, але повноту воскресіння ми визнаємо при кінці віку» [23, с. 563].

Тертуліан захищає вчення про тілесне воскресіння і виступає проти погляду, згідно якого буде тільки воскресіння душі. Він пише: «я не маю наміру слухати тих, хто стверджує, ніби воскресіння призначене

тільки для душі, а приклади тілесного воскресіння були виявлені лише тому, що воскресіння невидимої душі не можна було показати інакше, як ожививши видиму субстанцію» [23, с. 563]. На думку Тертуліана ті люди, які не можуть повірити в те, що не можуть уявити, є далекими від Бога. «Якщо б вони знали книгу Іоанна, вони б не сумнівались в тому, що Він завжди володів могутністю» [23, с. 573]. Латинський теолог приводить уривок Об. 6:9-11 і стверджує, що як Бог показав безтілесні душі мучеників під жертвником, то Він міг би показати і воскреслих без тіл. Далі Тертуліан приходить до висновку: «тому, як ми вважаємо, що відкриті Господом приклади воскресіння мертвих доводили, звичайно, воскресіння і плоті і душі, щоб жодна субстанція не була позбавлена цього дару» [23, с. 573]. Тертуліан відносить час тілесного воскресіння до кінця віку. Тому воно не могло вже відбутись, оскільки не виконались певні біблійні пророцтва, серед яких падіння Вавилону (Об. 18:2) [23, с. 561].

Ми не можемо погодитись із тлумаченням Тертуліана уривку Об. 6:9-11, в якому сказано про душі під жертвником. Слово «душа» в цьому тексті не можна тлумачити через призму грецького світогляду як безтілесну безсмертну субстанцію. По-перше, потрібно враховувати символічну природу книги Об'явлення. По-друге, слово «душа» в Біблії має декілька значень і одне із них – це кров (Лев. 17:11). Саме таке розуміння слова підтверджує той факт, що душі знаходяться під жертвником. Уважний читач Біблії одразу пригадає старозавітну систему жертвоприношень і той факт, що кров жертви священник виливав «до підстави жертівника цілопалення» (Лев. 4:25). По-третє, ці душі представлені як душі мучеників. Перший мученик з людей – це Авель і його кров так само взивала до Бога за справедливістю, як і душі під жертвником. В книзі Буття ми читаємо: «і сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі» (Бут.

4:10). Автор Послання до Євреїв також використовує метафору крові, яка промовляє (Євр. 12:24). Відповідно, вірним є висновок Самуеля Баккіоки, який стверджує, що «сенс видіння про мучеників під небесним жертovníком полягає не в тім, щоб надати відомості про проміжковий стан мертвих, а в тому, щоб завірити вірних, особливо мучеників, які за часів Івана і у всі наступні сторіччя віддавали свої життя за справу Христа, що Бог в кінцевому підсумку звершить за них помсту» [1].

Тертуліан стверджує, що тисячолітнє царство буде встановлене перед сходженням на небо [9, с. 251]. Говорячи про Новий Єрусалим (Об. 21:2), він зазначає, що «його (град) і Єзекіїль пізнав, і Апостол Іоанн побачив (Об. 21:9-14), і слово нового пророцтва, що перебуває з нашою вірою засвідчує, щоб провістити, що і образ граду, явлений зору перш його відкриття, стане знаменням» [9, с. 252]. Він вважає, що місто призначене для прийняття після воскресіння святих всім, хто страждали тут на землі. Місто та його благословення Тертуліан тлумачить духовно та стверджує, що «після тисячі років цього царства, в рамках цього періоду завершиться воскресіння святих, які воскреснуть відповідно своїх заслуг раніше чи пізніше, тоді коли відбудеться і зруйнування світу і всесвітній пожар суду, ми змінимось як оком змигнути в ангельську сутність...» [9, с. 252,253]. Тертуліан пише про вічне життя після воскресіння та стверджує, що в майбутньому віці вже не буде страждань [23, с. 590]. В якості підстави свого тезису, латинський теолог приводить декілька віршів з Одкровення. Зокрема Об. 7:17 «і Бог кожну сльозу з очей їхніх зітре!» та Об. 21:4 «і Бог кожну сльозу з очей їхніх зітре, і не буде вже смерті» [23, с. 590]. Тому тління та смерть будуть залишені в минулому, оскільки з Господом зникне всяке нещастя та спокуси, а диявол з своїми ангелами буде вкинений у вогонь (Об. 20:10,15) [23, с. 590].

Вище наведені коментарі Тертуліана дають підставу говорити, що Тертуліан вірив в земне тисячолітнє царство. На думку Миколи Кіма, цей погляд був оснований на «юдейських очікування майбутнього месіанського царства на землі...» [5, с. 200]. Проте до кінця не ясно, в який момент відбудеться Другий прихід Ісуса Христа, до міленіуму чи після нього [11, с. 162]. Варто зазначити, що ідея земного царювання протягом тисячоліття не узгоджується з біблійною есхатологією. В книзі Об'явлення ясно сказано, що на початку міленіуму відбудеться перше воскресіння: «і вони ожили, і царювали з Христом тисячу років. А інші померлі не ожили, аж поки не скінчиться тисяча років. Це перше воскресіння» (Об. 20:4,5). Очевидно, що перше воскресіння – це воскресіння праведних при Другому приході Христа, а друге воскресіння – це оживлення грішників: «блаженний і святий, хто має частку в першому воскресінні! Над ними друга смерть не матиме влади» (Об. 20:6). Саме про це писав Апостол Павло, що воскреслі праведні будуть взяті на небо разом з Христом (1 Сол. 4:16,17). Тому можна зробити висновок, що тисячолітнє царювання святих буде проходити на небесах, а не на землі.

Тертуліан використовує апологетичний метод інтерпретації Святого Письма. Він спростовує гностичні ересі та зазначає, що самі Апостоли викривали різноманітні лжевчення [23, с. 259]. Він виступає проти догми Гермогена, згідно якої матерія є вічною як і самий Бог, що призводить до ідолопоклонства. Тертуліан у відповідь зазначає, що «Іоанн в Апокаліпсисі виносить сувору догану тим, хто “споживає їжу, принесену в жертву ідолам” і тим, “хто чинить блуд” (Об. 2:14)» [23, с. 259]. Латинський теолог стверджує, що появився навіть інший тип николаїтів (Об. 2:15), яких називають «ерессю Гаян». На його думку їх позначає Апостол Іоанн у своєму посланні антихристами, які заперечували втілення Сина Божого та не визнавали Його

божественність [23, с. 259]. Також Тертуліан виступаючи проти маркіонітів заявляє, що шлюб – це благословення від Бога [9, с. 121,122]. Починаючи свою критику єретиків, він зазначає, що у всьому повинен бути баланс, тому християни не повинні впадати в крайнощі, однією з яких є єресь николаїтів, «сповідників похоті і розбещеності» (Об. 2:6, 14-15) [9, с. 121,122].

Тертуліан захищає Бога Старого Завіту і пояснює, чому Він будучи добрим, допустив гріхопадіння. Звертаючись до маркіонітів, він пише: «з цього моменту ми починаємо розбирати всі ваші питання, о собаки, яких апостол виганяє за двері і які лають на Бога істини» [9, с. 134]. В цих словах є натяк на слова з Апокаліпсису: «а поза ним будуть пси, і чарівники, і розпусники, і душогуби, і ідоляни, і кожен, хто любить та чинить неправду» (Об. 22:15). Крім того, Тертуліан захищає вчення про те, що Бог створив світ із нічого та пише, що «крім того, віра в те, що все було створене з нічого, не вразить нас тим кінцевим розпорядженням Бога, яке поверне всі речі ні до чого» [23, с. 496]. Латинський теолог цитує такі слова як «небо сховалось, згорнувшись, немов той сувій» (Об. 6:14) та «перше небо і перша земля минули» (Об. 21:1) і «місця для них не знайшлося» (Об. 20:11) [23, с. 497]. Все настільки зміниться, що навіть «моря вже не буде» (Об. 21:1) [23, с. 497]. На думку Тертуліана, Святе Письмо ясно розкриває доктрину творіння та закликає не добавляти до Слова Божого свої власні вчення, оскільки таких людей чекає велике горе (Об. 22:18,19) [23, с. 490].

Тертуліан використовував алегоричний метод тлумачення. Він коментує закони з 13 та 14 розділу книги Левит, які описують дії, котрі необхідно вжити щодо хвороби [22, с. 98]. Зокрема, поява зарази в домі у вигляді зелених та червонявих заглиблень призводила до викидання з дому всього, що було пов'язане з хворобою. Алегорично

інтерпретуючи зелений та червоний колір (Лев. 14:37), він стверджує, що щось подібне має відбутись і в житті віруючих [22, с. 98]. Латинський богослов пише, що «коли Слово Боже увійшло в нього і виявило “плями червоного і зеленого”, негайно повинні бути “вилучені” і “вигнані” смертельні і криваві пристрасті через те, що Апокаліпсис посадив “смерть” на “зеленому коні”, а “воїна” на “червоному” (Об. 6:4,8) – а на їх місці повинні бути камені, відполіровані, придатні для з'єднання і тверді, як це зроблено Богом в синах Авраама – таким чином, людина може бути придатною для Бога» [22, с. 98]. Тертуліан стверджує, що Бог у Святому Письмі часто використовує метафори. Зокрема юдеїв за їхні гріхи Він називає народом Содому та Гоморри (Іс. 1:10) [9, с. 220]. Також «Вавилон у нашого Іоанна являється образом римського міста, такого великого, гордого царством, яке бореться зі святими Божими (Об. 14:8; 17:5; 18:10)» [9, с. 221]. Захищаючи алегоричний метод тлумачення біблійного тексту, латинський екзегет стверджує, що «згадка про одяг в Святому Письмі алегорично означає надію плоті» [23, с. 564]. Як приклади, він приводить тих, «хто не осквернив свій одяг з жінками» (Об. 3:4; 14:4). На його думку, ці люди є незайманими і «скопцями, що самі скопили себе ради Царства Небесного» (Мв. 19:12). Тому вони будуть ходити в білих одежах, тобто «в чистоті незайманого тіла [23, с. 564].

Алегоричний метод, який використовував Тертуліан має ряд недоліків. Зокрема, він дозволяє легко виходити за рамки оригінального значення біблійних текстів і вкладати в них сенс, який не був задуманий авторами книг Святого Письма. Тлумачення, здійснені за допомогою алегоричного методу часто ґрунтуються на суб'єктивному погляді інтерпретатора і не ґрунтуються на біблійних віршах. Як пише дослідник Генрі Верклер, «алегоричний метод у тому вигляді, як його застосовували отці Церкви, часто абсолютно ігнорував

авторське значення і буквальне значення тексту, а це призводило до вигадок, з якими автор ніколи б не погодився» [3, с. 39]. Проте з іншого боку не потрібно впадати в іншу крайність і не тлумачити книгу Об'явлення занадто буквально, оскільки як стверджує православний теолог Іаннуарій Івлієв, «вона написана особливою символічною мовою, характерною для всієї апокаліптичної літератури» [4, с. 11].

Тертулін роздумує над прощенням і покаяттям та зазначає, що «навіть Іоанн, здається, дає якусь таємну моральну підтримку протилежній стороні, як ніби в Апокаліпсисі він явно призначив блуду додаткову допомогу покаяття, де до Ангела Тіятири Дух надсилає повідомлення: «але маю на тебе, що жінці Єзавелі, яка каже, ніби вона пророкиня, ти попускаєш навчати та зводити рабів Моїх, чинити розпусту та їсти ідоцькі жертви. І Я дав був їй часу, щоб покалася, та вона не схотіла покаятися в розпусті своїй. Ось Я кину її на ложе, а тих, що чинять із нею розпусту, у велику біду, коли тільки в учинках своїх не покаються» (Об. 2:18,20-22) [22, с. 95]. Латинський теолог висловлює задоволення в тому, що між апостолом Павлом та Іоанном існує загальна згода в правилах віри і дисципліни. Бо Ангел тіятирської церкви справедливо закликав «до покаяття єретичну жінку, яка взяла на себе зобов'язання навчати те, чого вона навчилася у Николаїтів» [22, с. 95]. Хоча грішник-єретик може відступити, проте через покаяття він знаходить прощення в церкві. Проте така людина повинна залишити свої гріхи, оскільки «коротше кажучи, цей Апокаліпсис у своїх пізніших уривках призначив покарання: “а лякливим, і невірним, і мерзким, і душоубам, і розпусникам, і чарівникам, і ідолянам, і всім неправдомовцям, їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою” (Об. 21:8) без будь-якого умовного осудження» [22, с. 95]. Також Тертуліан цитує текст із наступного розділу: «Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на дерево життя, і ввійти брамами в місто! А поза ним

будуть пси, і чарівники, і розпусники, і душогуби, і ідоляни, і кожен, хто любить та чинить неправду» (Об. 22:14,15) [22, с. 96].

Також у своїй праці «Про покаяння», Тертуліан закликає не боятись повторного покаяння, тому що Господь завжди охоче прощає [8, с. 315]. В якості ілюстрації, латинський теолог приводить заклики Духа до семи церков у Малій Азії. «Ефесян Він звинувачує в забутті колишньої любові, фіатірців викриває в блуді та споживанні ідоложертовного, на сардійців скаржиться, що їхні справи не завершені, віруючих Пергаму засуджує за лжевчення, лаодикійців звинувачує, що вони покладаються на багатство. І все ж Дух всіх їх закликає до покаяння, хоча і погрожує їм (Об. 2,3)» [8, с. 315].

Зауважимо, що Тертуліан використовує різноманітні біблійні тексти з інших книг Старого та Нового Завітів для яснішого розуміння апокаліптичних символів. Цей важливий метод тлумачення підтримується сучасними дослідниками. Грегорі Біл наголошує, що «Об'явлення містить більше посилань на Старий Завіт, ніж всі інші новозавітні книги разом взяті» [2, с. 19]. Також православний екзегет, Іаннуарій Івлієв стверджує, що велика кількість алюзій на Старий Завіт «не випадкові і важливі для розкриття смислу. Без знання цих алюзій сенс багатьох, якщо не всіх образів Апокаліпсису залишається недоступним розумінню» [4, с. 12].

Висновки та перспективи розвитку напряму дослідження. Аналіз використання книги Об'явлення Тертуліаном у своїх працях свідчить про те, що в ній він бачив не стільки одкровення про майбутні події, скільки моральні настанови для духовної війни християн. Він не тлумачив кожне відіння Апокаліпсису і не зупинявся на деталях пророцтв. Біблійні уривки про Сім Труб (Об. 8-11), дракона (Об. 12), антихриста та його помічника (Об. 13) не зацікавили Тертуліана. Насамперед він використовував тропологічний метод інтерпретації,

щоб розкрити духовне значення тексту та надихнути переслідуваних віруючих до вірності Богу аж до смерті.

Латинський екзегет розвивав теологію мучеництва зображаючи смерть ради Ісуса Христа як найбільшу честь для християнина. Один із уривків книги Об'явлення, до якого найчастіше звертався Тертуліан – це видіння про душі під жертвником (Об. 6:9-11). В ньому він бачив доказ тілесності душі а також загробного життя душ мучеників, що були вбиті за віру. Есхатологія Тертуліана була під впливом юдейських месіанських очікувань і він вірив, що книга Об'явлення розкриває порядок останній подій. Він притримувався погляду про земне тисячолітнє царство та тілесне воскресіння в кінці віку. Тертуліан використовував апологетичний метод інтерпретації, виступаючи проти єресей того часу. Він захищав божественність Ісуса Христа, Якому належать імена Бога і Який розділяє з Отцем унікальні божественні властивості. Його христологічні докази міцно засновані на біблійних віршах книги Об'явлення. Крім того, в його інтерпретації присутній алегоричний метод тлумачення. Подальший розгляд зазначеної наукової проблематики вбачаємо в аналізі герменевтичних методів Тертуліана при тлумаченні іншої апокаліптичної літератури, зокрема книги Даниїла та з'ясуванні впливу його есхатологічних поглядів на праці пізніших богословів. Переконані, це допоможе більш глибоко зрозуміти патристичну інтерпретацію апокаліптичної літератури, що й сприятиме новому осмисленню Біблії.

Література:

1. Баккиоки, С. (2004). *Бессмертие или воскресение*. Заокский, Россия: Источник жизни.
2. Бил, Г., & Кэмпбелл, Д. (2019). *Откровение*. Черкаassy, Украина: Коллоквиум.

3. Верклер, Г. (2000). *Герменевтика*. Гранд Рапидс, Мичиган: Бейкер Бук Хауз.
4. Ивлиев, И. (2015). *И увидел я новое небо и новую землю. Комментарий к Апокалипсису*. Москва, Россия: ББИ.
5. Ким, Н. (2003). *Тысячелетнее Царство: Экзегеза и история толкования XX главы Апокалипсиса*. СПб, Россия: Алетейя.
6. Орлов, Н. (1999). *Апокалипсис св. Иоанна Богослова*. Санкт-Петербург, Россия: Воскресение.
7. Стефанович, Р. (2018). *Комментарий на книгу Откровение*. Заокский, Россия: Баланс.
8. Тертуллиан. (1994). *Избранные сочинения*. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Культура».
9. Тертуллиан. (2010). *Против Маркиона в пяти книгах*. СПб: Издательство Олега Абышко, Университетская книга.
10. Тисельтон, Э. (2011). *Герменевтика*. Черкассы, Украина: Коллоквиум.
11. Хандога, Н. (2010). Латинский хилиазм III-IV вв. *Христианское Чтение*, 2(33), 158–177.
12. Barnes, T. D. (1985). *Tertullian: A Historical and Literary Study*. Oxford: Oxford University Press.
13. Daley, B. E. (1991). *The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology*. Cambridge: Cambridge Univ Pr.
14. Davidson, I. J. (2013). Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities. *Scottish Journal of Theology*, 66(1), 120-121.
15. Froehlich, K. (1984). *Biblical Interpretation in the Early Church*. Marquette Ave, Minneapolis: Fortress Press.

16. Froom, L. E. (1950). *The prophetic faith of our fathers: the historical development of prophetic interpretation* (Vol. 1). Washington: Review & Herald.
17. Grant, R. M. (1973). Tertullian: A Historical and Literary Study. *Church History*, 42(2), 277-278.
18. Meredith, A. (1973). Tertullian: A Historical and Literary Study. *Heythrop Journal*, 14(1), 75-77.
19. Osborn, E. (2001). *Tertullian, First Theologian of the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Paulien, J. (1999). *Revelation 1-5*. Andrews University Seminary Studies, 37(2), 286–288.
21. Reynolds, E. (2006). The Trinity in the Book of Revelation. *Journal of the Adventist Theological Society*, 17(1), 55–72.
22. Tertullian, *Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Part First and Second*. (1885). New York: Christian Literature Publishing.
23. Tertullian. (1885). *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian. I. Apologetic; II. Anti-Marcion; III. Ethical*. (A. Roberts, J. Donaldson, & C. Coxe, Eds.) (Vol. 3). New York, USA: Christian Literature Publishing.
24. Tertullian. (2008a). *Apologetical Works; Octavius* (R. Arbesmann, E. J. Daly, & E. Quain, Trans.). Washington, D. C.: Fathers of the Church Patristic Series.
25. Tertullian. (2008b). *Disciplinary, Moral, and Ascetical Works* (R. Arbesmann, S. E. J. Daly, & E. A. Quain, Trans.). Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
26. Weinrich, W. C. (Ed.) (2005). *Revelation*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press.
27. Whidden, W. (2000). Trinitarian Evidences in the Apocalypse. *Journal of the Adventist Theological Society*, 11(1–2), 248–260.

28. Wilhite, D. E. (2007). *Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities*. Berlin: Walter de Gruyter.

References:

1. Bakkioki, S. (2004). *Bessmertie ili voskresenie*. Zaokskij, Rossija: Istochnik zhizni. [in Russian].
2. Bil, G., & Kjempbell, D. (2019). *Otkrovenie*. Cherkassy, Ukraina: Kollokvium. [in Russian].
3. Verkler, G. (2000). *Germenevtika*. Grand Rapids, Michigan: Bejker Buk Hauz. [in Russian].
4. Ivliev, I. (2015). *I uvidel ja novoe nebo i novuju zemlju. Kommentarij k Apokalipsisu*. Moskva, Rossija: BBI. [in Russian].
5. Kim, N. (2003). *Tysjacheletnee Carstvo: Jekzegeza i istorija tolkovanija XX glavy Apokalipsisa*. SPb, Rossija: Aletejja. [in Russian].
6. Orlov, N. (1999). *Apokalipsis sv. Ioanna Bogoslova*. Sankt-Peterburg, Rossija: Voskresenie. [in Russian].
7. Stefanovich, R. (2018). *Komentarij na knigu Otkrovenie*. Zaokskij, Rossija: Balans. [in Russian].
8. Tertullian. (1994). *Izbrannye sochinenija*. Moskva: Izdatel'skaja gruppa «Progress», «Kul'tura». [in Russian].
9. Tertullian. (2010). *Protiv Markiona v pjati knigah*. SPb: Izdatel'stvo Olega Abyshko, Universitetskaja kniga. [in Russian].
10. Tisel'ton, Je. (2011). *Germenevtika*. Cherkassy, Ukraina: Kollokvium. [in Russian].
11. Handoga, N. (2010). Latinskij hiliazm III-IV vv. *Hristianskoe Chtenie*, 2(33), 158–177. [in Russian].
12. Barnes, T. D. (1985). *Tertullian: A Historical and Literary Study*. Oxford: Oxford University Press.
13. Daley, B. E. (1991). *The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology*. Cambridge: Cambridge Univ Pr.

14. Davidson, I. J. (2013). Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities. *Scottish Journal of Theology*, 66(1), 120-121.
15. Froehlich, K. (1984). *Biblical Interpretation in the Early Church*. Marquette Ave, Minneapolis: Fortress Press.
16. Froom, L. E. (1950). *The prophetic faith of our fathers: the historical development of prophetic interpretation* (Vol. 1). Washington: Review & Herald.
17. Grant, R. M. (1973). Tertullian: A Historical and Literary Study. *Church History*, 42(2), 277-278.
18. Meredith, A. (1973). Tertullian: A Historical and Literary Study. *Heythrop Journal*, 14(1), 75-77.
19. Osborn, E. (2001). *Tertullian, First Theologian of the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Paulien, J. (1999). *Revelation 1-5*. Andrews University Seminary Studies, 37(2), 286–288.
21. Reynolds, E. (2006). The Trinity in the Book of Revelation. *Journal of the Adventist Theological Society*, 17(1), 55–72.
22. Tertullian, *Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Part First and Second*. (1885). New York: Christian Literature Publishing.
23. Tertullian. (1885). *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian. I. Apologetic; II. Anti-Marcion; III. Ethical*. (A. Roberts, J. Donaldson, & C. Coxe, Eds.) (Vol. 3). New York, USA: Christian Literature Publishing.
24. Tertullian. (2008a). *Apologetical Works; Octavius* (R. Arbesmann, E. J. Daly, & E. Quain, Trans.). Washington, D. C.: Fathers of the Church Patristic Series.
25. Tertullian. (2008b). *Disciplinary, Moral, and Ascetical Works* (R. Arbesmann, S. E. J. Daly, & E. A. Quain, Trans.). Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.

26. Weinrich, W. C. (Ed.) (2005). *Revelation*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press.
27. Whidden, W. (2000). Trinitarian Evidences in the Apocalypse. *Journal of the Adventist Theological Society*, 11(1–2), 248–260.
28. Wilhite, D. E. (2007). *Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities*. Berlin: Walter de Gruyter.

Citation: Bohdan Kuryliak (2021). APOCALYPTIC SYMBOLS OF THE BOOK OF REVELATION IN THE INTERPRETATION OF TERTULLIAN. Frankfurt. TK Meganom LLC. Paradigm of knowledge. 4(48). doi: 10.26886/2520-7474.4(48)2021.3

Copyright Bohdan Kuryliak ©. 2021. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.